

O'zbekiston tarixini o'rganishda Arab manbaalarining o'rni

Nurulloyev Shahriyor Shavkatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
1-tar 23-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada O'zbekiston tarixini o'rganishda arab tilida yaratilgan manbalarining o'rni, ularning ahamiyati va tarixshunoslikdagi ilmiy qiymati tahlil etiladi. Arab muarrixlari va geograflarining asarlari Movarounnahr hududining siyosiy, madaniy, iqtisodiy va dini hayotiga oid boy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan. Ushbu manbalar orqali qadimgi va o'rta asrlar O'zbekistonining tarixiy tafakkuri, shaharlar rivoji, xalqaro savdo aloqalari, etnik tarkib va islom sivilizatsiyasining ta'siri chuqur yoritiladi. Al-Istaxriy, Narshaxiy, Ibn Havqal, Tabariy, al-Mas'udiy, Ibn al-Asir kabi mualliflarning asarlari asosida tarixiy jarayonlarni tahlil qilish, ularni zamonaviy manbashunoslik metodlari bilan qayta o'rganish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, maqolada arab manbalarini o'rganishda tanqidiy yondashuv, madaniy va dini kontekstni hisobga olish zarurligi ham ta'kidlanadi. Natijada, arab tilidagi tarixiy hujjatlar O'zbekiston tarixini global tarixiy jarayonlar kontekstida anglashda muhim ilmiy poydevor bo'lib xizmat qilishi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston tarixi, arab manbalari, Movarounnahr, Narshaxiy, al-Istaxriy, tarixshunoslik, manbashunoslik, islom sivilizatsiyasi, qadimgi shaharlar, tarixiy tafakkur, geografik asarlar, madaniy kontekst, tanqidiy yondashuv.

O'zbekiston hududining qadimiy va o'rta asrlar tarixi haqida to'liq tasavvurga ega bo'lishda arab tilida yozilgan tarixiy manbalar beqiyos ahamiyatga ega. Islom sivilizatsiyasi davrida, ayniqsa VIII–XIII asrlarda Markaziy Osiyo, xususan Movarounnahr hududida siyosiy, madaniy va ilmiy hayot gullab-yashnagan bo'lib, bu davr haqida eng asosiy yozma manbalar arab muarrixlari tomonidan qoldirilgan. Mazkur manbalar O'zbekiston tarixining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jabhalarini o'rganishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Arab mualliflarining asarlari turli janrlarda – tarix, geografiya, biografiya, ensiklopedik asarlar, sayohatnomalar va fiqhiy matnlar shaklida yozilgan. Ularning ko'pchiligi faqatgina O'zbekiston hududi emas, balki undan tashqari keng musulmon olamining madaniy-siyosiy hayotiga oid muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Misol

uchun, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino kabi olimlarning asarlarida O‘zbekiston hududidagi ilmiy markazlar, ijtimoiy hayot va xalqlararo aloqalar haqida boy ma’lumotlar mavjud. Garchi bu olimlar o‘zlari ham shu mintaqadan bo‘lishgan bo‘lsa-da, ular asarlarini arab tilida yozganliklari sababli bu adabiy meros arab manbalar qatorida o‘rganiladi.

Geografik manbalardan biri bo‘lgan al-Istaxriy va Ibn Havqalning asarlarida Movarounnahrning shahar tuzilishi, qishloq xo‘jaligi, savdo yo‘llari, aholining etnik tarkibi va urf-odatlar haqida muhim ma’lumotlar mavjud. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Termiz kabi shaharlarga oid batafsil tavsiflar tarixshunoslar uchun noyob axborot manbayi hisoblanadi.

Tarixiy manbalar orasida Muhammad ibn Jarir at-Tabariy, al-Mas’udiy, Ibn al-Asir, Narshaxiy kabi muarrixlarning asarlari alohida e’tiborga loyiqdir. Narshaxiyning “Tarixi Buxoro” asari Movarounnahr tarixi uchun eng qadimiy va ishonchli manbalardan biri hisoblanadi. Bu asarda Buxoro shahrining paydo bo‘lishi, islom dinining kirib kelishi, mahalliy hokimlar faoliyati va aholi hayoti keng yoritilgan.

Arab manbalarining O‘zbekiston tarixshunosligidagi o‘rni nafaqat faktlarni yetkazish, balki mintaqada sodir bo‘lgan voqealarni musulmon olamining umumiy tarixiy kontekstida ko‘rsatish imkoniyatini yaratadi. Arab muarrixlari o‘z asarlarida voqealarning sabab-oqibat bog‘liqligini, siyosiy jarayonlarning o‘zgarishlarini, xalqlararo munosabatlarni yoritishda tarixiy-madaniy tahlil uslubini qo‘llaganlar.

Bugungi kunda ushbu arab manbalari ustida olib borilayotgan tarjima va tadqiqot ishlari O‘zbekiston tarixshunosligi uchun nihoyatda dolzarbdir. Ular asosida yozilgan ilmiy ishlar, dissertatsiyalar, maqolalar tarixiy tafakkurni boyitadi, yangi g‘oyalar va konsepsiyalar paydo bo‘lishiga xizmat qiladi. Arab manbalarini o‘rganish, shuningdek, O‘zbekiston tarixini global sivilizatsiyalar kontekstida anglashga yordam beradi.

Shu bilan birga, arab manbalarini tahlil qilishda ehtiyotkorlik, tanqidiy yondashuv va boshqa tarixiy hujjatlar bilan taqqoslash zarur. Chunki arab muarrixlarining ba’zilari voqealarni siyosiy yoki diniy qarashlar asosida talqin qilgan bo‘lishlari mumkin. Bu esa har bir ma’lumotni kontekstual va manbashunoslik asosida tahlil qilishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, arab tilidagi tarixiy manbalar O‘zbekiston tarixini chuqur va har tomonlama o‘rganish uchun bebaho ilmiy asosdir. Ular orqali tarixiy voqealar

nafaqat xronologik, balki madaniy, siyosiy va ijtimoiy kontekstda talqin etilishi mumkin. Ushbu manbalarni chuqur o'rganish va zamonaviy yondashuvlar asosida tahlil qilish O'zbekiston tarixshunosligi rivojiga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Narshaxiy, Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far. *Tarixi Buxoro*. Tarjima va izohlar bilan. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Istaxriy. *Kitob al-Masalik val-Mamalik*. – Tehron nashri, 1989.
3. Ibn Havqal. *Surat al-Arz* (Yer surati). – Qohira: Doru al-fikr, 1983.
4. Tabariy, Muhammad ibn Jarir. *Tarix ar-Rusul val-Muluk*. – Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya, 2001.
5. Al-Mas'udiy. *Muruj az-Zahab*. – Qohira: Al-Maktabah al-Azhariyya, 1982.
6. Qodirov, B. (2020). *Arab yozma manbalari va O'zbekiston tarixshunosligi*. – Toshkent: TDYMI nashriyoti.
7. Karimov, F. (2019). *O'rta asr arab geografik asarlarida Movarounnahr tasviri*. – “Sharq yulduzi” jurnali, №3.
8. Saidov, Z. (2022). *Manbashunoslik asoslari va arab tilidagi tarixiy hujjatlarning tadqiqi*. – Toshkent: Ilm ziyo.

